ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Davronova Yulduz Ulug‘bekovna

GulDU ijtimoiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

SIRDARYO VILOYATI AHOLISINING MA’NAVIY-MA’RIFIY HAYOTIDA ISLOM DINI OMILINING O‘RNI: INSTITUTSIONAL TAHLIL VA IJTIMOIY FUNKSIYALAR

Annotatsiya: Mazkur maqolada Sirdaryo viloyati aholisining ma’naviy-ma’rifiy hayotida islom dini omilining o‘rni institutsional yondashuv asosida tahlil qilingan. Unda islom dinining aksiologik, integratsion, regulyativ hamda ma’rifiy-terapevtik funksiyalari ilmiy jihatdan yoritilib, uning jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, axloqiy qadriyatlar va jamoaviy hamjihatlikni shakllantirishdagi ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, maqolada globallashuv sharoitida diniy ong transformatsiyasi, yoshlar tarbiyasida dinning roli, diniy va dunyoviy qadriyatlar o‘rtasidagi uyg‘unlik hamda diniy bag‘rikenglik masalalari keng tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: islom, ma’naviyat, ma’rifat, din, jamiyat, qadriyat, integratsiya, regulyatsiya, bag‘rikenglik, mahalla, yoshlar, tarbiya, dunyoviylik, e’tiqod, ijtimoiylik.

KIRISH

Insoniyat taraqqiyoti tarixida din, xususan, islom dini jamiyatning ma’naviy-ma’rifiy hayotini shakllantiruvchi muhim omillardan biri sifatida alohida o‘rin tutib kelgan. Markaziy Osiyo hududida, jumladan, bugungi O‘zbekiston zaminida islom dinining tarqalishi nafaqat diniy e’tiqod tizimi sifatida, balki ijtimoiy munosabatlar, axloqiy qadriyatlar va madaniy an’analar shakllanishida ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan. Ushbu jarayon asrlar davomida mahalliy urf-odatlar, qadimiy diniy tasavvurlar va milliy mentalitet bilan uyg‘unlashib, o‘ziga xos sinkretik xususiyat kasb etgan.

Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda diniy qadriyatlarga bo‘lgan munosabat tubdan o‘zgarib, vijdon erkinligi va diniy bag‘rikenglik tamoyillari davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Shu bilan birga, dunyoviylik prinsiplariga asoslangan jamiyat qurish jarayonida din va davlat munosabatlarini muvozanatlashtirish, diniy e’tiqod erkinligini ta’minlash hamda jamiyat barqarorligini saqlash masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa dinning jamiyat hayotidagi o‘rnini zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida qayta tahlil qilishni taqozo etadi. Sirdaryo viloyati misolida mazkur masalani o‘rganish ayniqsa muhimdir. Chunki ushbu hudud o‘zining polietnik tarkibi, tarixiy shakllanish xususiyatlari va ijtimoiy muhiti bilan ajralib turadi. Bu yerda islom dini nafaqat e’tiqod shakli, balki aholi o‘rtasida ijtimoiy integratsiyani ta’minlovchi, axloqiy me’yorlarni belgilab beruvchi va jamoatchilik munosabatlarini tartibga soluvchi muhim institutsional mexanizm sifatida namoyon bo‘lmoqda.

ASOSIY QISM

Sirdaryo viloyati aholisining ma’naviy-ma’rifiy hayotida islom dini omilining o‘rnini chuqur anglash uchun uni faqatgina diniy e’tiqod shakli sifatida emas, balki jamiyat hayotining turli jabhalariga ta’sir ko‘rsatuvchi kompleks ijtimoiy institut sifatida tahlil qilish zarur. Tarixiy manbalarga ko‘ra, islom dini Markaziy Osiyo hududiga kirib kelgan davrdan boshlab mahalliy aholi turmush tarziga, qadriyatlar tizimiga va ijtimoiy munosabatlariga bosqichma-bosqich singib borgan. Bu jarayon uzoq vaqt davom etib, natijada diniy aqidalar mahalliy urf-odatlar va an’analar bilan uyg‘unlashgan holda o‘ziga xos sinkretik madaniy muhitni yuzaga keltirgan. Sirdaryo viloyati misolida bu jarayon ayniqsa yaqqol ko‘zga tashlanadi. Viloyat hududi tarixan

turli hududlardan ko‘chib kelgan aholi qatlamlari hisobiga shakllangan bo‘lib, bu yerda ijtimoiy integratsiya va hamjihatlikni ta’minlashda islom dini muhim birlashtiruvchi omil vazifasini bajargan. Shu jihatdan qaraganda, islom dini viloyatda nafaqat e’tiqod tizimi, balki ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi, ahloqiy me’yorlarni belgilovchi va jamoaviy birdamlikni mustahkamlovchi institut sifatida namoyon bo‘ladi. Avvalo, islom dinining aksiologik funksiyasiga e’tibor qaratish lozim. Aksiologik yondashuv nuqtai nazaridan din jamiyatda qadriyatlar tizimini shakllantiruvchi asosiy manbalardan biri hisoblanadi. Sirdaryo viloyati aholisi orasida “halol va harom”, “savob va gunoh”, “insof va diyonat” kabi tushunchalar kundalik hayotning ajralmas qismiga aylangan. Bu tushunchalar insonlarning nafaqat shaxsiy xulq-atvorini, balki jamiyatdagi o‘zaro munosabatlarini ham tartibga soladi. Ayniqsa, qishloq hududlarida jamoatchilik fikrining shakllanishida diniy-axloqiy me’yorlar hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Natijada, jamiyatda yozilmagan, ammo qat’iy amal qilinadigan axloqiy qoidalar tizimi yuzaga keladi.

Islom dinining yana bir muhim jihati — uning ijtimoiy integratsiya va konsolidatsiya funksiyasidir. Sirdaryo viloyatida turli millat va elat vakillari istiqomat qilganligi sababli, ularni yagona ijtimoiy makonda birlashtirish muhim vazifa hisoblanadi. Bu borada masjidlar, diniy marosimlar va bayramlar muhim kommunikativ platforma vazifasini bajaradi. Jumladan, juma namozlari, Ramazon va Qurbon hayitlari kabi marosimlar aholining turli qatlamlarini bir davrada jamlab, o‘zaro hurmat va birdamlik muhitini mustahkamlaydi. Bu jarayon ijtimoiy tabaqalanishning keskinlashuvini yumshatadi va jamiyatda tenglik hissini kuchaytiradi. Viloyat hayotida keng tarqalgan “hashar” an’anasi ham islomiy qadriyatlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u o‘zaro yordam, mehr-oqibat va hamkorlik tamoyillariga asoslanadi. Hashar orqali aholi o‘rtasida ijtimoiy birdamlik kuchayadi, muhtoj qatlamlarga yordam ko‘rsatiladi va jamoaviy mas’uliyat hissi shakllanadi. Bu esa jamiyatda ijtimoiy kapitalning oshishiga xizmat qiladi.

Islom dinining regulyativ funksiyasi ham alohida e’tiborga loyiqdir. Ushbu funksiyaga ko‘ra, din jamiyatda inson xulq-atvorini tartibga soluvchi mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Sirdaryo viloyatida diniy qadriyatlar, ayniqsa yoshlar tarbiyasida muhim o‘rin tutadi. Oila institutini mustahkamlashda nikohning muqaddasligi, ota-onaga hurmat, farzand tarbiyasiga mas’uliyat kabi qadriyatlar diniy asosda shakllantiriladi. Bu esa ajrimlar sonining kamayishi, oilaviy barqarorlikning mustahkamlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, diniy e’tiqod jinoyatchilik profilaktikasida ham muhim rol o‘ynaydi. “Birovning haqidan qo‘rqish”, “zulm qilmaslik”, “halollik” kabi tushunchalar inson ongida ichki nazorat mexanizmini shakllantiradi. Bu esa huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim psixologik omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu jihatdan qaraganda, din nafaqat tashqi ijtimoiy nazorat, balki ichki axloqiy nazorat vositasi sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Islom dinining ma’rifiy va terapevtik funksiyalari ham zamonaviy jamiyat sharoitida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ma’rifiy jihatdan qaraganda, viloyatda masjidlar qoshida tashkil etilgan diniy ta’lim kurslari, Qur’on va hadis saboqlari aholining diniy savodxonligini oshirishga xizmat qilmoqda. Bu esa turli zararli oqimlar va ekstremistik g‘oyalarga qarshi mafkuraviy immunitetni kuchaytiradi.

Terapevtik jihatdan esa din inson ruhiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Zamonaviy hayotdagi stress, ijtimoiy bosim va turli muammolar sharoitida insonlar ruhiy taskin va dalda izlaydi. Bu jarayonda ibodat qilish, duolar o‘qish, ziyoratgohlarga borish kabi amallar insonda ichki xotirjamlik va ruhiy muvozanatni tiklashga yordam beradi. Shu bois din ko‘pincha “ruhiy terapiya” vositasi sifatida ham baholanadi. Shu bilan birga, tarixiy jarayonlarda diniy e’tiqod bilan bir qatorda ayrim xurofot va irim-sirimlar ham shakllanganini inkor etib bo‘lmaydi. Ilmiy bilimlarning yetishmasligi natijasida o‘tmishda ayrim kasalliklar yoki ijtimoiy muammolar diniy va mistik tushunchalar orqali izohlangan. Biroq bugungi kunda davlat siyosati doirasida

“jaholatga qarshi ma’rifat” tamoyilining ilgari surilishi bunday salbiy holatlarning oldini olishga xizmat qilmoqda. Zamonaviy bosqichda O‘zbekistonda din va davlat munosabatlari dunyoviylik tamoyillari asosida tartibga solinmoqda. Bu esa diniy erkinlikni ta’minlash bilan birga, jamiyatda barqarorlik va totuvlikni saqlashga xizmat qilmoqda. Sirdaryo viloyati misolida ham islom dini jamiyatni birlashtiruvchi, ma’naviy muhitni boyituvchi va ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi muhim omil sifatida o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Sirdaryo viloyati aholisining ma’naviy-ma’rifiy hayotida islom dini omilini yanada chuqurroq anglash uchun uning institutsional tuzilmalari va zamonaviy transformatsion jarayonlardagi o‘rnini ham alohida ko‘rib chiqish zarur. Bugungi kunda din jamiyatda faqat an’anaviy marosimlar doirasida emas, balki rasmiy va norasmiy institutlar orqali faoliyat yuritayotgan murakkab tizim sifatida namoyon bo‘lmoqda. Avvalo, viloyatda diniy institutlarning shakllanishi va faoliyati e’tiborga loyiqdir. Masjidlar, diniy ta’lim muassasalari, imom-xatiblar faoliyati hamda mahalla tizimi o‘zaro uzviy bog‘liq holda ishlaydi. Bu institutlar nafaqat diniy ibodatlarni tashkil etadi, balki aholi o‘rtasida ma’naviy targ‘ibot, tarbiyaviy ishlar va ijtimoiy muammolarni hal etishda ham muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, mahalla institutining diniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashuvi jamiyat boshqaruvida o‘ziga xos modelni yuzaga keltirgan. Mahalla orqali diniy qadriyatlar kundalik hayotga singdirilib, ijtimoiy nazorat va hamjihatlik mexanizmi mustahkamlanadi.

Shuningdek, globallashuv sharoitida diniy ong va dunyoqarashda yuz berayotgan o‘zgarishlar ham muhim ahamiyatga ega. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng rivojlanishi natijasida viloyat aholisi turli diniy manbalar va qarashlar bilan tezkor tanishish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Bu esa bir tomondan diniy savodxonlikni oshirishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, noto‘g‘ri yoki radikal g‘oyalarning kirib kelish xavfini ham yuzaga keltiradi. Shu bois hududda diniy-ma’rifiy ishlarni tizimli tashkil etish, aholiga islom dinining asl insonparvarlik mohiyatini yetkazish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Yoshlar masalasiga alohida to‘xtalish lozim. Sirdaryo viloyatida yoshlar tarbiyasida islom dinining o‘rni sezilarli darajada yuqori. Diniy qadriyatlar orqali yosh avlodda sabr-toqat, kattalarga hurmat, mehnatsevarlik va halollik kabi fazilatlar shakllantiriladi. Shu bilan birga, yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni turli salbiy ta’sirlardan himoya qilishda diniy-ma’rifiy tadbirlar muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Masjidlar qoshida tashkil etilayotgan suhbatlar, ma’ruzalar va tarbiyaviy uchrashuvlar yoshlar ongida sog‘lom e’tiqod va mustahkam hayotiy pozitsiyani shakllantirishga yordam beradi. Gender masalalari doirasida ham islom dinining ta’siri kuzatiladi. Viloyatda ayollarning oiladagi o‘rni, farzand tarbiyasidagi mas’uliyati va ijtimoiy faolligi ko‘p jihatdan diniy-axloqiy qadriyatlar asosida belgilanadi. So‘nggi yillarda ayollar o‘rtasida diniy savodxonlikning ortib borayotgani, ularning ma’naviy-ma’rifiy jarayonlarda faol ishtirok etayotgani kuzatilmoqda. Bu esa oilaviy muhitning barqarorligi va jamiyatda sog‘lom ijtimoiy muhitni ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, islom dini iqtisodiy munosabatlarga ham bilvosita ta’sir ko‘rsatadi. Halollik, adolat, isrof qilmaslik, mehnatga mas’uliyat bilan yondashish kabi diniy tamoyillar aholi o‘rtasida iqtisodiy madaniyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Savdo-sotiq jarayonlarida halollik tamoyiliga amal qilish, qarz-munosabatlarda ishonchni saqlash, yordamga muhtojlarga ko‘maklashish kabi qadriyatlar iqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Sirdaryo viloyatida diniy va dunyoviy qadriyatlar o‘rtasidagi muvozanatni saqlash ham dolzarb masalalardan biridir. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, aholining katta qismi diniy e’tiqod bilan bir qatorda zamonaviy dunyoviy bilimlarni ham qadrlaydi. Ta’lim tizimi, ilm-fan, zamonaviy kasb-hunar egallash jarayonlari diniy qadriyatlar bilan zid kelmasdan, aksincha, ularni to‘ldiruvchi omil sifatida qabul qilinmoqda. Bu esa jamiyatda muvozanatli rivojlanish

modelini shakllantirishga imkon bermoqda. Shu bilan birga, diniy bag‘rikenglik masalasi ham viloyat ijtimoiy hayotida muhim o‘rin tutadi. Turli millat va e’tiqod vakillarining o‘zaro hurmat va totuvlikda yashashi, diniy nizolarning deyarli kuzatilmasligi hududda sog‘lom ijtimoiy muhit shakllanganidan dalolat beradi. Bu jarayonda islom dinining bag‘rikenglik, tinchlikparvarlik va insonparvarlik g‘oyalari muhim ideologik asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Yana bir muhim jihat — diniy marosimlarning modernizatsiyalashuvi hisoblanadi. So‘nggi yillarda to‘y, maraka va boshqa marosimlarni ixchamlashtirish, ortiqcha dabdabadan voz kechish, isrofgarchilikni kamaytirish borasida ijobiy o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Bu jarayonda diniy ulamolar, mahalla faollari va davlat siyosatining o‘zaro uyg‘unligi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Natijada diniy qadriyatlar zamonaviy talablar asosida qayta talqin qilinib, jamiyat ehtiyojlariga moslashtirilmoqda.

XULOSA

Yuqorida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, islom dini Sirdaryo viloyati aholisining ma’naviy-ma’rifiy hayotida muhim o‘rin tutuvchi ijtimoiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. U jamiyatda axloqiy qadriyatlarni shakllantirish, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish va aholi o‘rtasida hamjihatlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, islom dini o‘zining turli funksiyalari orqali insonlarning dunyoqarashi, xulq-atvori va ijtimoiy faolligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, uning tarbiyaviy va ma’rifiy jihatlari jamiyatda sog‘lom ma’naviy muhitni qaror toptirishga xizmat qiladi. Zamonaviy sharoitda diniy va dunyoviy qadriyatlarning uyg‘unligi jamiyat barqarorligi va taraqqiyotini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, islom dinining ijtimoiy hayotdagi o‘rnini ilmiy asosda o‘rganish va undan samarali foydalanish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O‘zbekiston, Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi Qonuni, Toshkent, 2021.
3. Mirziyoyev Sh.M. Ijtimoiy–ma’naviy muhit barqarorligini ta’minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi, nutq, Toshkent, 2017.
4. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch, Ma’naviyat nashriyoti, Toshkent, 2008, 176 b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmoni, Toshkent, 2017.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Diniy-ma’rifiy soha faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni, Toshkent, 2018.
7. Alimov U. Islom va zamonaviylik, Toshkent islom universiteti nashriyoti, Toshkent, 2015, 224 b.
8. Ziyayev H. O‘zbekiston tarixidan lavhalar, Sharq nashriyoti, Toshkent, 2001, 320 b.
9. Abdug‘aniev A., Eshonqulov O. Dinshunoslik asoslari, Toshkent davlat universiteti nashriyoti, Toshkent, 2013, 256 b.
10. Saidov A.X., Ochilov B. Huquqiy madaniyat va ma’naviyat asoslari, Adolat nashriyoti, Toshkent, 2010, 288 b.